

Светлана Е. Томић*

Алфа БК универзитет, Београд

Факултет за стране језике

ГОРДАНА СТОЈАКОВИЋ: САВКА СУБОТИЋ (1834–1918): ЖЕНА КОЈА НИЈЕ НИШТА ПРЕЂУТАЛА (НОВИ САД: АКАДЕМСКА КЊИГА, 2018)

Др Гордана Стојаковић је посвећена истраживачица прошлости и ауторка низа веома значајних дела. До сада је објавила две научне монографије са прилозима: *Родна перспектива у новинама Антифашистичког фронта жена* : 1945–1953, 2012; *Дискурсне особине приватне преписке о књизи Српкиња, њезин живот и рад, њезин културни развитак и њезина народна умјетност до данас (1909–1924)*, 2005. Самостално и у коаутроству приредила је доста књига, приручника, културних водича, од којих ће овде бити споменуто неколико најистакнутијих публикација: *Знамените жене Новог Сада 1*, 2001; *Неда: једна биографија*, 2002; *Културни туризам*, 2005; *Фрушка гора*, 2007; *Кикинда из женског угла*, 2010; *Женска имена Новог Сада : водич за љубитеље алтернативних тура*, 2014. Неке од тих књига имале су више издања и биле су превођене на стране језике. Стојаковић такође важи за ауторку мноштва драгоцених научних чланака. Написала је драму *Наша савременица Савка Суботић* (2007) која је била извођена у средњим школама ради популаризације дела ове чувене жене.

У години у којој ће, изгледа, изостати иоле адекватно институционализовано обележавање 100 година од смрти Савке Суботић, као и јавно слављење сећања на њене важне и разноврсне доприносе српском друштву,

* svetlana.tomic@alfa.edu.rs

др Гордана Стојаковић публиковала је своју трећу научну монографију, такође са прилозима. То је књига *Савка Суботић (1834–1918): жена која није ништа прећутала*, која представља прву систематичну анализу рада ове изузетне жене из прошлости.

Зашто Савка Суботић, предводница многих веома значајних промена у угарском делу српског друштва друге половине 19, па и почетка 20. века, једна од кључних фигура еманципације српских жена и развоја српског феминистичког покрета, у домаћој научној заједници није дуго имала темељан приказ властитог ангажмана? Исту судбину донедавно је имала Савкина савременица, Катарина Миловук (1844–1913), такође одликована, славна и поштована ван граница српске културе, иначе друга кључна фигура еманципације српских жена и развоја српског феминистичког покрета који се дешавао у исто време, али на другој територији, испод Саве и Дунава, тј. у Кнежевини, касније Краљевини Србији.¹ Упркос дугим напорима самих жена из прошлости да у своје време конструишу *контразнања* о себи (понајвише у женским часописима, али и у бројним *самодокументарним* жанровима), дешава се: 1. да се у новије време недовољно познаје прошлост жена; 2. да се та прошлост неадекватно, недовољно систематично и недовољно темељно проучава чак и од самих истраживачица; 3. да се то неадекватно знање преноси у међународне кругове; 4. да чак и када се први пут након вековног закашњења објаве мемоари жена, истраживачице готово сасвим игноришу такве публикације, пропуштајући прилику да управо помоћу тих „нових“ извора темељније проуче и реконструишу прошлост као и улогу славних, „мислећих женскиња“ (интелектуалки) у развоју друштва; 5. да се прећуткује или олако прелази преко драгоцених напора претходних истраживача/-чица... Зато не треба да чуди што се имена две кључне фигуре српског женског покрета и феминизама не налазе у важној међународној научној референци штампаној на енглеском језику (*Биографском речнику женских покрета и*

¹ Прву темељну монографију о Катарици Миловук написала је др Љиљана Станков *Катарина Миловук: (1844–1913) и женски покрет у Србији* (Београд : Педагошки музеј, 2011). О неадекватној, па и нетачној рецепцији дела Катарици Миловук, видети: Светлана Томић „Љиљана Станков: Катарина Миловук (1844–1913) и женски покрет у Србији, (Београд : Педагошки музеј, 2011)“, *Речи*, Факултет за стране језике, Алфа универзитет, Београд, 2014, бр.7, стр. 191–203.

феминизама *Централне, Источне и Јужне Еворпе 19. и 20. века.*)², да важне жене нису укључене у савремене пројекте који су настали управо са циљем чувања сећања на истакнуте жене из српске културе³, да се њима не посвећују научни скупови, те да прве темељне студије о њима долазе са доста закашњења.

У последњих неколико деценија, на размеђи 20. и 21. века, о Савки Суботић је штампано неколико енциклопедистичких и научних чланака.⁴ Први научни чланак објавила је 1993. године на енглеском америчка универзитетска професорка српског порекла, Биљана Шљивић Шимшић, скрећући пажњу на изузетне доприносе ове интелектуалке, и на важност њених мемоара који су тада још увек били у рукопису (Biljana Šljivić-Šimšić “Savka Subotić (1834–1918), The Mother of Serbian Women's Culture“. *Serbian Studies*, 1993, Vol. 7. No. 1, pp. 69–87). Историчарка, Ана Столић, 2001. године објавила је предговор за прво издање мемоара Савке Суботић „Савка Суботић – слика једног света“ (*Успомене*, Београд: СКЗ, 2001, стр. 19–28), а Марина Цветковић, виша кустоскиња београдског Етнографског музеја, штампала је 2006. године чланак „Допринос Савке Суботић проучавању традиционалне текстилне радиности“, где је, између осталог, указала на Савкино познавање праксе *Arts and Crafts Movement* и сецесијске употребе орнамената (*Гласник Етнографског музеја*, 2006, 70, стр. 271–289). Светлана Томић је 2016. године штампала чланак у којем се први пут пореде мемоари који су писали угледни српски мушкарци и жене из друге половине 19. века, тако да су се могле издвојити дистинктивне одлике Савкиних мемоара, који имају информативну и естетску вредност (Svetlana Tomić

² *Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, ed. by Francisca de Haan, Krassimira Daskalova and Anna Loutfi ([Central European University Press](#), 2006).

³ Савка Суботић није поменута у неким публикацијама које претендују на очување сећања на најистакнутије жене из домаће и светске историје. Видети нпр. Зорица Мршевић *Светионици – женски ликови између заборавља и узора* (Нови Сад: Покрајински завод за равноправност полова, 2013); Љиљана Чубрић *Споменар: знамените жене српске* (Београд: Завод за уџбенике, 2012).

⁴ Од енциклопедистичких, видети и упоредити *Енциклопедију Новог Сада*, Књ. 27, СТО-ТАО, главни уредник Душан Попов (Нови Сад : Новосадски клуб : Градска библиотека, 2006); *Znamenite žene Novog Sada, [Knj.] 1*, Gordana Stojaković, Svenka Savić, Mirjana Majkić; uredila Gordana Stojaković (Novi Sad: Futura publikacije, 2001). Видети и водич: Гордана Стојаковић и Светлана Кресоја *Женска имена Новог Сада* (Нови Сад: Туристичка организација Новог Сада, 2014).

„Korišćenje zanemarenih tekstova radi razumevanja evolucije srpskog društva“, *Doprinosi nepoznate elite: mogućnosti sasvim drugačije budućnosti*, Beograd: Alfa BK univerzitet, Fakultet za strane jezike, 2016, str. 53–85).

Захваљујући др Гордани Стојаковић, сада имамо пионирску монографију о Савки Суботић. Стојаковић је користила архивску грађу Рукописног одељења Матице српске, домаће и иностране периодичне публикације, научне чланке, низ студија. Њена књига се суштински састоји из два дела. У првом делу се реконструише идеолошки план времена и деловање Савке Суботић, признања која је добила за живота, као и рецепцију коју је имала за живота и која је била јака и четврт века после њене срти. У другом делу налазе се прилози: афоризми и предавања Савке Суботић, њена писма или писма која су јој упутили значајни људи из домаће и иностране културе. Многи од ових прилога сада су први пут штампани и доступни ширем читалаштву и проучаваоцима прошлости. У прилоге су укључени и факсимили писама и насловних страна домаћих и иностраних листова на којима је био сликотекстовни чланак о Савки Суботић, што је сведочанство о великој слави и популарности ове жене. Књига садржи такође „Поговор“ Јованке Златковић у коме су описане најважније одлике ове књиге.

Јованка Златковић је тачно сажела суштину нове књиге др Стојаковић: „ова студија је свеобухватан и у нашој феминистичкој литератури до сада најпотпунији рад који на комплексан начин обухвата бројне идеје и ставове Савке Суботић, а поготово врло значајне и разноврсне активности ове жене, утицаје којима је била изложена, њен живот и особености.“ (259). За разлику од претходних научних монографија др Гордане Стојаковић ова, због посебног разлога, нема стандардизован формат почетка научног дела. Предност је дат исписивању суштине карактера Савке Суботић и њеном домишљатом одговору на питање шта је нечија биографија. На почетку књиге је (имагинаран, или стваран, небитно) дијалог из рукописне архиве Савке Суботић са новинарем сарајевске *Босанске виле*. Тај „први чин биографије“ драматично је завршен свешћу о дужини, ширини и јачини (дуготрајности, захвату и снази) њеног рада и утицаја („Рад је алфа и омега у мојој биографији“, 12), али и опрезом да њених 50 година рада не може бити ни брзо ни лако кондезовано у причу у „малој бележници“ коју исписује „одвећ кратка оловка“ (12).

У представљању живота и рада Савке Суботић, Гордана Стојаковић не примењује класичан биографски приступ. Попут Савке Суботић, она зна да се живот не може одвојити од рада, а додатно их повезује оно што је Јованка Златковић поменула у „Поговору“, а то је изузетна посвећеност раду, стварању и деловању. Зато уводни текст не доноси уобичајене податке о пореклу Савкиних родитеља, њеном рођењу, школовању. Она ће те информације унети касније у

текст анализе. Своју студију о Савки Суботић Гордана Стојаковић је започела описујући главне особености 19. века, кључне личности и догађаје који су променили свет, начин ондашњег живота и размишљања. У том уводу, она напомиње да јој је циљ да објасни један део Савкиног опуса на темељима механичког (вулгарног) материјализма „[...]што би доказало да су постојале жене које су и без формалног образовања усвојиле тада водећа европска научна схватања. Ако се ова почетна претпоставка потврди, онда Савку Суботић треба уврстити у ред заговорника претеча материјалистичке мисли у српском народу који су делали у другој половини 19. века и промишљали свет који их окружује.“ (20).

Ову тезу о Савки Суботић као поборници онда најпопуларније материјалистичке филозофије Ернста Хекела, Лудвига Бихнера и Јакоба Молешота, Гордана Стојаковић наводи да је преузела од Анице Савић Ребац и њеног текста из 1950. године и даље је разрадила, поткрепивши је анализама односа Савкиних текстова и примарних утицаја. Ово је веома важан угао осветљења, јер показује да су у српском друштву постојале жене које су без вишег формалног образовања пратиле најновија научна достигнућа, политику и филозофију, исписивале и усмено преносиле таква размишљања. У том контексту драгоцено је представљање сличности ставова о женској еманципацији од раније познатих социјалисткиња, сестара Милице и Анке Нинковић, глумице-књижевнице Драге Дејановић и учитељице-књижевнице Драге Гавриловић са социјалистима из круга Светозара Марковића. Прегледу утицаја и преноса идеја иностраних заступника материјалистичке филозофије, међутим, недостаје преглед временског уласка поборника таквих идеја у српско друштво, како бисмо се могли уверити у тачност тврдње да је Савка била прва међу њима. На стр. 15–16 Гордана Стојаковић помиње да је Јован Суботић писао о појединим европским представницима те нове тенденције у филозофији, као и Јаша Томић, Јован Скерлић и „многи омладински писци“ (из Уједињене омладине српске), али нису наведени извори, нити је из рукописних дела Савке Суботић наведено време у којем су настали њени одрази материјалистичке филозофије.

Без сваке сумње важан је напор којим Гордана Стојаковић осветљавања интелектуални портрет Савке Суботић, која је познавала најновија научна достигнућа и разрађивала их даље у својој сфери рада, читала је дела Канта и Шопенхауера, могуће и Русоа, домаће и иностране књижевне великане. Подсетимо се, Савка Суботић је као главне вође свог живота издвојила своју мајку и мужа Јована Суботића, а неки извори такође помињу и њеног брата, Михајла Полит Десанчића, јер је због тих мушких каријера имала могућност да се креће у највишим домаћим и иностраним круговима. Ови подаци су део опрезног

односа др Гордане Стојаковић према различитим аутобиографским и биографским изворима.

Након приватних учитеља у детињству и подуке које је добила у немачком институту у раном девојаштву, Савка Суботић се, према ондашњем обичају, удала у шеснаестој години, родила осморо деце, а због посла свог мужа, Јована Суботића (писца и политичара), селила се често, и живела у различитим местима Угарске, и касније Аустроугарске монархије. Много је читала, и радознано пратила савремена културна дешавања. Гордана Стојаковић наглашава велики јаз између изузетних дотигнућа ове жене и њене касније позиције у националном пантеону славе. Међународна признања која је добила за свој рад и велико интересовање међународне јавности надмашили су многе српске интелектуалце оног времена, па и њеног мужа Јована Суботића и брата Михајла Полит Десанчића, али то није био довољан разлог да она трајно живи у колективном сећању (24).

Стојаковић је у својој студији издвојила главне материјалистичке идеје Савке Суботић и реконструисала је њене политичке ставове. Осветлила је Савкине оштре и добро аргументоване критике европске цивилизације (нихилизам, анархија, фанатизам, невредновање друштвених постигнућа жена, епидемија моде, помодарство и луксуз), али и српског друштва (попустљиво васпитање и превелика пожртвованост родитеља, једнострано образовање, недораслост интелигенције, протекција, ужасна експлоатација жена на селу, непризнавање лепоте и оригиналности вишевековног женског ткања, веза и плетења, непродуктивност грађанки, небрига државе према развоју села, напуштање земље...). Читајући Савкина оштроумна запажања о многим ондашњим проблемима у српском друштву, читаоци лако могу да уоче да ли се и шта данас променило. Такође, студија Гордане Стојаковић може подстакнути друге истраживаче да проуче сталне проблеме српског женског покрета и српских феминизама, као и начина њиховог истраживања.

Др Стојаковић је даље издвојила Савкино уочавање значаја пољопривреде, самообразовања, солидарности, као и важности отварања девојачких школа према националном контексту, а не иностраним шаблонима, као и улоге активног просвећивања сеоског становништва. Иначе, Савка Суботић је сама спроводила ово просвећивање, због чега је названа светитељком и била поистовећена са св. Ангелином, чији је култ, како Стојаковић среће пажњу, био снажан посебно у Срему (54). Овакве иницијативе и апел на образоване жене из грађанског слоја добијају на значају, с обзиром на чињеницу да у то време још увек није није било професионалних учитељица које су подузимале исту просветитељску мисију и едуковале жене на селу. У сагледавању интелектуалног

развоја Савке Суботић и њеног постепеног ширења јавног деловања, Гордана Стојаковић користи необјављене и објављене Савкине говоре и излагања на иностраним женским конгресима, њене есеје, афоризме и преписку из рукописне заоставштине, као и новинске чланке у којима је представљена синтеза њеног рада.

Веома је драгоцено што је Стојаковић детаљно обрадила питање онога што данас зовемо економским оснаживањем жена на селу, значај тих политичких промена и велика признања која је добила од изностраних научника, стручњака, дворских и аристократских кругова. Као жена од снажних речи које је бранила делом, Савка Суботић је умела да се супростави домаћим и иностраним министрима.

У даљем делу студије др Стојаковић је расветлила Савкине ставове о образовању жена, њиховој еманципацији, политичким правима, и феминизму који није одвајала од хуманизма. Указала је на познавање дела, лична познанства, везе и сарадњу са кључним међународним феминисткињама, од којих је такође била поштована, цењена, хваљена и радо позивана да одржи предавања, која су увек била запажена. За историју српског женског покрета и развоја феминизма у међународном контексту ова сагледавања су такође од важности посебно због тога што је др Стојаковић осветљавала и Савкине објављене радове о европским феминисткињама (она је лично познавала, на пример, Кете Ширмахер и писала о њој). Гордана Стојаковић аналитички и критички сагледава ставове Савке Суботић, и скреће пажњу на она питања у којима је остала недоречена, нпр. о слободном браку (видети 68–69), или о непрећуткивању (21), јер изгледа да није писала о свом приватном животу.

Савка Суботић је имала доста оригиналних идеја, успешна индустријализација женских рукотворина и њихова афирмација није био једини такав пример. Она је утицала на уређивање тзв. српског салона; многе тканине сама је измислила и упутила ткаље у њуово ткање; заједно са другим радницама осмишљавала је одевни програм за изложбе; увек је поштовала креативне идеје других жена. Нажалост, Стојаковић закључује, због одвајања народне радиности од народног генија, домаћа радиност није испунила циљеве којима је Савка Суботић тежила. И у оквиру усменог стваралаштва заступала је необичну мисао, коју би ваљало темељније истражити. „Из личног искуства 40-годишњег општења са српском сељанком“ (78) Савка Суботић је бранила тезу да су „наше народне песме већином производ Српкиња, али да су оне то тајиле из скромности“ (78), те да су гуслари били њихови преносиоци, а у неким случајевима и допуњивачи.

Др Гордана Стојаковић је у овој студији дала доста нових података који могу инспирисати друге посвећене истраживаче да наставе овај подухват. На пример, у другом делу ове монографије, у прилозима, објављено је писмо Савке Суботић из 1914. упућено „Славном Књижевном Одељењу Матице Српске“. У том писму она, после својих 60 година рада на просвећивању Српкиња, моли да се објаве њени „списи за образовање и просвећивање нашег женскиња“ (244), али, као што знамо, то се још увек, и после 104 године, није десило. Овај проблем истовремено се тиче веома важног питања, српског женског ауторства из средине 19. и са почетка 20. века, које би требало помније истражити.⁵ Како сам показала у другим својим радовима, нпр. о Драги Гавриловић, Милки Гргуоровој, Јелени Димитријевић, Савкине савременице-књижевнице, са обе стране Саве и Дунава, имале су исте проблеме у објављивању својих радова као књига.⁶ Чини се, што су им радови били прогресивнији, то је отпор издавача био већи.

Даља истраживања могу да почну од исписивања библиографије објављених предавања,⁷ али и различитих књижевних текстова Савке Суботић, јер је била сарадница ондашњих десетак кључних српских новина и листова. Попис српских листова и посебних публикација са којима је сарађивала дат је на стр. 108–109, а сигурно је да постоје њени радови и у иностраној периодици, што такође треба пописати, истражити и објавити у посебним издањима. Из приложеног писма од 4. јула 1907. године, Јована Грчића, уредника *Стражилова*, уверавамо се колику је вредност носио њен писани рад (219). Свакако да би било драгоцену урадити и попис рукописне заоставштине Савке Суботић у архивима у Србији и другим земљама, посебно онима у којима су радили интелектуалци и интелектуалке са којима је имала развијену сарадњу.

⁵ На интернету је за јануар 2019. године најављено објављивање књиге са том темом, али из периода Југославије између два светска рата: Jelena Petrović *Women's Authorship in Interwar Yugoslavia: The Politics of Love and Struggle* (Palgrave Macmillan).

⁶ Svetlana Tomić “Draga Gavrilović (1854–1917), the First Serbian Female Novelist: the Old and New Interpretations“, *Serbian Studies*, Vol. 22, 2008 [2011], No. 2, 167–189; Svetlana Tomić „Мушке нормe и рупови Јелене Ј. Димитријевић“ у *Kultura, rod, građanski status*, ur. Gordana Duhaček i Katarina Lončarević (Београд: Факултет политичких наука, Центар за студије рода и политике, 2012), стр. 156–175; Светлана Томић „Значај књижевног стваралаштва Милке Гргуорове (1840–1924)“ у Милка Алексић Гргуорова *Атентаторка Илка и друге приче*, приредила Светлана Томић (Београд: Службени гласник, 2014), стр. 425–452.

⁷ Попис неких места у којима је одржала предавања дат је на стр. 57. У прилозима је прештампано њено раније објављено предавање у Вуковару 1906. године (стр. 169–175).

Приложена писма могу компаративно да се истражују са преписком других аутора и ауторки, и такође, објављују као засебне књиге. Савка подешава своју писану комуникацију: ако је у писму братаници присна, емотивна и лирски импресионистичка, у писму „Славном Књижевном Одељењу Матице Српске“ је протоколарни и аргументативни стратег, сва усмерена на убеђивање о потреби штампања њених дела, док је у писму краљици Милени Петровић високостилизована.

За историју српског друштва, његове интелектуалне културе, посебно за историју српске књижевности, приложени предавања и афоризми Савке Суботић такође су од великог значаја. Већ сам у ранијим истраживањима нагласила да је било веома успешних говорница у прошлости српске културе, а сада се поново можемо уверити у моћ њихових изговорених мисли. Овде објављеним афоризмима Савке Суботић недостаје податак о времену настанка и бар нека упућивања на време оних афоризама који су били објављени у периодици. Они могу да се упореде са објављеним афоризмима краљице Наталије Обреновић, који од раније важе за прву књигу афоризама објављеним на српском језику у Србији (*Афоризми*, 1897).⁸ Афоризми ових жена показују моћ њиховог мишљења, разноврсност искустава, главне критичке преокупације, али и тежњу да се женска интелектуалност прихвати, једнако вреднује и користи у култури и колективом памћењу. Пошто крајем 19. века, осим Наталијиних афоризама, налазимо непотписане афоризме нпр. у београдском листу *Домаћица*, који је већином окупљао сараднице, треба проверити тачност тврдње Гордане Стојаковић да је Савка била „прва афористичарка код Срба“ (21).

Након неколико скоријих енциклопедистичких и научних чланака, монографија Гордане Стојаковић *Савка Суботић (1834–1918): жена која није ништа прећутала* представља први новији свеобухватнији портрет разноврсног и сложеног рада Савке Суботић. Доноси добро поткрепљену слику о Савки Суботић као вишеструко талентованој интелектуалки која је својим неуморним, вишедеценијским радом стекла домаћа и инострана признања. У овој монографији Стојаковић је документовала пионирски рад Савке Суботић на

⁸ Штампани као део хуманитарне акције, представљени су београдској јавности на свечаној књижевној промоцији коју су памтили инострани путописци. Детаљније о Наталијиним афоризмима видети Svetlana Tomić „Значај књижевних радова краљице Наталије“, у *Краљица Наталија Руža и трње*, прир. Ljubinka Trgovčević, Svetlana Tomić i Ivana Hadži-Popović (Beograd: Laguna, 2015, прво издање), стр. 250–255.

женском питању, у пољу етнографије и народне индустрије, у вишем женском образовању; додатно је скренула пажњу на њено разноврсно књижевно стваралаштво које треба темељно проучити. Илустрације о Савкином усвајању онда кључних европских филозофских домета и научних открића отварају мање познате домете интелектуалки које су исписивале своје мисли о политичкој економији и еманципацији друштва, а омогућавају сагледавање еволуције доприноса других српских филозофа и филозофкиња. Њено реторско умеће, снажан говорни таленат, додатан је пример о потреби укључивања њених говора у неке будуће домаће антологије најлепших говора. Осим ових разноврсних увида у дуго деловање Савке Суботић, у књизи су посебно корисни архивски прилози: сада штампани, могу да инспиришу друге проучаваоце на потпуније сагледавање различитих питања. Ова монографија Гордане Стојаковић омогућава да се темељније сагледа развој српског друштва и културе, као и улога појединих жена у њему, а то су иновативан рад Савке Суботић и њена историјска модерност. Са оваквим драгоценим одликама, објављивање њене књиге у години која означава сто година од смрти ове великанке, заправо је први подигнут споменик Савки Суботић, споменик који смо јој сви одавно дугovali.

Датум пријема: 12.11.2018.

Датум исправки: /

Датум одобрења: 19.11.2018.